

PRZEDSTAWIENIE KAZAŃ KAROLA FABIANIEGO Z ROKU 1783 W RĘKOPIŚCACH KIPRIJONASA LUKAUSKASA Z ROKU 1797 I JURGISA AMBROZIEJUSA PABRĘŻY Z ROKU 1824

Jūratė Pajėdienė

Instytut Języka Litewskiego, Wilno

<https://doi.org/10.12797/9788383681597.06>

AD NOTAC JA. O popularności na Litwie w epoce oświecenia książki Karola Fabianiego pt. *Missyi apostołskiej część II* (1783) świadczą spisane po litewsku w rękopisie Kiprijonasa Lukauskasa pt. *Pamokslas Isz Prisakimu Dieva* [...] (1797) wszystkie teksty z tej publikacji (312 stron). W minionym stuleciu teksty te spotkały się z pozytywną oceną historyków kultury Litwy, ale ich autorstwo przez pewien czas było błędnie przypisywane temu, kto je tylko przepisał. Wydanie rękopisu kazań Jurgisa Ambroziejusa Pabrėży (Šepetytė red. 2020) pomogło wyjaśnić tę tajemnicę i umożliwiło porównanie spisanego w trzech językach tego samego tekstu – dwóch kazań Fabianiego o *Ósmym przykazaniu Bożym*. Dzięki temu udało się ustalić charakterystyczne cechy nie tylko językowe, ale też kulturowe tekstów w językach litewskim i żmudzkiem.

SŁOWA KLUCZOWE: *Karol Fabiani (1716–1791), Kiprijonas Lukauskas (Cyprian Łukowski, 1757–1815), Jurgis Ambroziejus Pabrėža (1771–1849), kazanie, polska i litewska literatura religijna w XVIII–XIX wieku*

Wprowadzenie

Popularności książki Karola Fabianiego (1716–1791) pt. *Missyi apostołskiej część II*. [...] *nauki z przykazan boskich o powinnościach życia chrześcijańskiego* [...] (1783, dalej: FMA2) na Litwie w okresie oświecenia świadczy spisany w 1797 roku przez Kiprijonasa Lukauskasa (Cyprian Łukowski, 1757–1815) w pierwszej części rękopisu¹ zbiór kazań-nauk² pt. *Pamokslas Isz Prisakimu Dieva Ape Pawinascias Gīwenima Krikscioniszka* (Kazanie z przykazań Bożych o powinnościach życia chrześcijańskiego) [...] (s. I–II; 1–310)³. Przekłady dwóch ksiąg kazań Fabianiego na temat

---

1 Dalej używam skrótu LP. Rękopis (409-stronicowy) jest przechowywany w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego (Vilniaus universiteto biblioteka) pod sygnaturą F1–D654. Transkrypcja tego rękopisu, przygotowana przez Juozasa Karaciejusa, została opublikowana w 1996 r.

2 W ówczesnych tekstach litewskich wyraz *pamokslas* odpowiada dwu terminom: *kazanie* ‘mowa głoszona przez duchownego’ i *nauka* ‘(po)uczenie’ (por. też Gidžiūnas 1994, 269; Sverdiolas 2006, 50).

3 Pierwsza część rękopisu Lukauskasa pt. *Pamokslas Isz Prisakimu Dieva* [...] (312 stron) z pewnymi zmianami zawiera litewskie tłumaczenie wszystkich tekstów drugiej księgi Fabianiego *Missyi apostołskiej część II*. O najważniejszych zmianach w tekście Lukauskasa – zob. Pajėdienė 2022a.

ósmego przykazania Bożego – *Nauka XXVIII. z Przykazania Boskiego Osmego. Nie bėdiesz mowił fałszywego świadectwa przeciwko bliźniemu swemu* (FMA2, 457–469) oraz *Nauka XXIX. o Obmowach i innych iężycznych grzechach, do tego Przykazania Boskiego, Osmego należących* (FMA2, 470–489) – znajdujĄ się nie tylko we wspomnianym zbiorze Lukauskasa (LP, 281–301), ale teŹ w rękopisie pt. *Pamokslay Wayringosy Materijosy* [...] (dalej: PWM, 203–228) Jurgisa Ambroziejusa PabrėŹy (1771–1849). Celem artykułu jest omówienie wyników systemowego porównania tekstu Fabianiego o ósmym przykazaniu Bożym (1783) i jego dwóch przekładów znajdujących się w rękopisach Lukauskasa (1797) i PabrėŹy (1824), które wskazujĄ na oryginalnoŹć kulturowĄ litewskĄ i ŹmudzskĄ tych tekstów.

Artykuł składa się z dwóch części. W pierwszej części zostały przedstawione okoliczności podjęcia się niniejszych badań tekstologicznych. Pojawienie się nowego wydania omawianych zabytków piśmiennictwa, czyli ksiĄżek Fabianiego oraz rękopisów Lukauskasa i PabrėŹy, nie tylko stało się Źródłem satysfakcji dla czytelnika, ale teŹ wskazało na nowe moŹliwoŹci poznawania kultury. W czasach obecnych łatwo dostępnym stał się zarówno rękopis Lukauskasa (Karaciejus red. 1996), jak teŹ kazania PabrėŹy spisane w latach 1799–1831 (Šepetytė red. 2020) oraz zeskanowane warianty ksiĄżek Fabianiego (1781; 1783; 1788) (zob. strona internetowa polona.pl). Lektura najnowszych publikacji tych zabytków piśmiennictwa umoŹliwiła wskazanie na ich wzajemne powiązania, które z kolei wpłynęły na zmianę oceny spuŹcizny twórczej ich autorów, kapłanów katolickich: Fabianiego, Lukauskasa i PabrėŹy (w drugiej połowie XX wieku Lukauskasowi błędnie przypisywano autorstwo niektórych tekstów). W części drugiej polskie teksty dwóch kazań Fabianiego zostały porównane z ich wersjami litewskĄ i ŹmudzskĄ, dzieki czemu zaakcentowano kulturowe aspekty tych tekstów (na podstawie analizy podobieństw i różnic w przekładach).

1. Krótko o przyczynie podjęcia badań i autorach Źródeł

Nowe wydania dzieł dziedzictwa piśmienniczego – ksiĄżki i (lub) cyfrowej kopii dawnych oryginałów – tym juŹ zapomnianym i, jak mogłoby się wydawać, nieaktualnym tekstom z minionych stuleci moŹe dać nowe Źycie. W zaleŹności od swojej treści mogĄ one nie tylko kształcić, ale teŹ wskazywać na zmiany językowe, przyczyny niektórych współczesnych modeli zachowań lub teŹ korygować rozumienie genezy innych tekstów z minionych epok i ogólnej sytuacji kulturowej. Wszystkie wymienione moŹliwoŹci otwiera przed nami równieŹ wydana niedawno ksiĄżka pt. *Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus PabrėŹos* (Kazania w róŹnej formie, głoŹszone przez Ambroziejusa PabrėŹę) (Šepetytė red. 2020).

1.1. Jurgis Ambroziejus Pabrėža (1771–1849)

Pabrėža to znany żmudzki kapłan (wyświęcony w 1796 roku), zakonnik klasztoru bernardynów w Kretyndze (lit. Kretinga) (śluby zakonne u franciszkanów przyjął w 1817 roku) oraz kaznodzieja. Jest uznawany za chlubę Żmudzinów ze względu na aktywność w wielu dziedzinach⁴ oraz posiadanie różnych talentów, spośród których najważniejszy – sztuka wymowy – związany jest z jego działalnością duszpasterską i głoszeniem kazań⁵. Potwierdzeniem sławy Pabrėży jako kaznodziei są zachowane rękopisy⁶, uzasadnia tę popularność współczesna ocena jego tekstów⁷. Ale tylko niedawno część tej spuścizny rękopiśmiennej została wydana drukiem. W 2020 roku ukazało się wydanie naukowe rękopisu *Pamokslay Wayringosy Materyjosy* (dalej: PWM) (Šepetytė red. 2020)⁸. To 788-stronicowe źródło zawiera 48 kazań, głoszonych w różnych miejscowościach na terenie Żmudzi w latach 1799–1831. Ich treść wskazuje na aktualne tematy podejmowane przez duchownych Kościoła katolickiego w epoce oświecenia oraz świadczy o postawie oraz kreatywności kaznodziejów, którzy te kazania-nauki przygotowali.

W PWM dokładnie omawiane są przykazania Boże, pojęcia dotyczące różnych grzechów i cnót, wyjaśniane jest znaczenie najważniejszych modlitw i obrzędów kościelnych. Wybrane tematy służyły pogłębianiu dostępnej wiedzy teologicznej, katechetycznej i innej ogólnej na podstawie mądrości ksiąg wraz z podaniem wykorzystanych źródeł. Przypisy literackie, które były tylko brulionowymi uwagami kaznodziei, dla współczesnego czytelnika mają inne znaczenie: świadczą o zakresie zainteresowań Pabrėży, a niekiedy też o oddziaływaniu konsekwentnie cytowanych przez niego lub wypisanych utworów. Jedna uwaga bibliograficzna jest szczególnie ważna. Pomogła ona zrozumieć popularność kazań o Dekalogu (szczegółowego i edukacyjnego nauczania teologii moralnej) wybitnego kaznodziei Fabianiego w kościołach katolickich nie tylko w ówczesnej Polsce, ale też i na Litwie. Długie kazanie pt. *Apey griekus lyižowy* [O grzechach języka] (PWM 203–228), wygłaszane w ciągu dwóch nabożeństw latem 1824 roku w Wierzajciach (lit. Vėžaičiai), zostało zakończone uwagą: *Wypisano prawie co do słowa z Missyi Apostolskiej Części 2 [...] Xiędza Fabianiego* (PWM 228). Wskazane źródło⁹ (zob. Fabiani, *Missya apostolska CZĘŚĆ II*,

4 Pabrėža znany jest też jako pedagog, uczestnik litewskiego ruchu kulturalnego, działacz piśmiennictwa żmudzkiego, bibliofil, znawca botaniki i medycyny ludowej (por. Biržiška [1963] 1990, 306–320; Gidžiūnas 1994; Subačius 1996; Pacevičius 2010).

5 Jest to cenny zabytek publicznego potocznego języka żmudzkiego z końca XVIII w.–początku XIX w. Pabrėža stworzył specyficzną pisownię – do alfabetu polskiego dostosował fonetykę żmudzką. Szerzej o języku i pisowni Pabrėży – zob. Subačius 1996; na temat specyfiki ortografii PWM – zob. Šepetytė 2020.

6 Historycy kultury wymieniają co najmniej 10 zbiorów napisanych i oprawionych kazań Pabrėży (por. Gidžiūnas 1994, 91–100).

7 Por. Tereškinas 1994; Sverdiolas 1996; 2006, 48–86; Pajėdienė 2022c.

8 Szerzej o tej publikacji – zob. Pajėdienė 2021.

9 Pabrėža podaje też więcej odsyłaczy do książki Fabianiego (por. PWM 120, 132, 277).

Nauka XXVIII [...] i *Nauka XXIX* [...], FMA2, 457–489) nawiązuje nie tylko do tego kazania, przeznaczonego do głoszenia w ciągu dwóch dni, ale też do oryginału odpowiadających mu rękopiśmiennych kazań Lukauskasa. Zestawienie dwóch tekstów – Fabianiego (FMA2, 457–489) i Lukauskasa (LP, 281–301) – pozwoliło zrozumieć pochodzenie również tekstów z części I LP. Najważniejsza pod względem objętości (licząca 312 stron), zawartości ideowej i literackiej część spisana przez Lukauskasa rękopisu pt. *Pamokslas Isz Prisakimu Diewa Ape Pawinascias Giwenima Krikscioniszka* [Kazanie z przykazań Bożych o powinnościach życia chrześcijańskiego] (LP I–II, 1–310) zawiera zbiór nie tylko oryginalnych tekstów, ale też litewską wersję książki Fabianiego *Missyi apostolskiej część II. W ktorey się przekładaia nauki z przykazan boskich o powinnościach zycia chrzescianskiego*. Niestety na stronie tytułowej pracy Lukauskasa nie ma żadnej wzmianki o prawdziwym autorze i ogólnej nazwie książki – nie został wymieniony ani Fabiani, ani jego *Missja apostolska*. Podane jest tylko nazwisko osoby, która kazanie spisała (por. *Pamokslas Isz Prisakimu Diewa Ape Pawinascias Giwenima Krikscioniszka. Per Kuniga Cypriona Łukawski Plebona Traszkonu Surasitas. Metusy Chrystusa 1797* [Kazanie z przykazań Bożych o powinnościach życia chrześcijańskiego. Przez księdza Cypriana Łukawskiego proboszcza Traszkon spisane]). Taka wersja strony tytułowej sprawiła, że w czasach współczesnych Lukauskas był nazywany jednym z twórców oryginalnej literatury litewskiej XVIII wieku.

1.2. Kiprijonas Lukauskas (Cyprian Łukawski, 1757–1815)

Po zainteresowaniu się w drugiej połowie XX wieku zbiorem rękopiśmiennych kazań Lukauskasa pt. *Pamokslas Isz Prisakimu Diewa* [...] teksty te były oceniane nie tylko ze względu na piękny język, ale też na treść. Badacze podkreślali uczoność autora, duże czytanie, racjonalizm, znajomość ludzkiej psychologii, doświadczenia podróżnicze, zindywidualizowany styl narracji¹⁰. Interesowano się też życiorysem kapłana, który spisał te kazania. Archiwalnych danych na temat Lukauskasa znaleziono niewiele. Chodzi o wpisy z 1796 roku w akcie dotyczącym wizytacji w dekanacie wilkomierskim (lit. Ukmergės dekanatas)¹¹ oraz w księdze zmarłych bernardynów prowincji litewskiej¹². W pierwszym dokumencie jest podane, że proboszcz klasztoru

10 Zob. Biržiška [1963] 1990, 171; Lebedys 1976, 40; Lukšienė 1985, 87–90; Tereškinas 1992, 13–163; 1996; Tunaitis 2004, 80; Mačiulytė 2005, 13–14; 2005a; Pacevičius 2005, 228, 231; Vaicekauskas 2008.

11 LMA (Lietuvos valstybės istorijos archyvas, dawne: CVIA [LTSR Centrinis Valstybinis Istorinis Archyvas]), F 694 ap. 1. b. 3998, przepisana wersja: Lebedys 1976, 187. Kilka dat wskazanych w tym zapisie aktu wizytacji stało się podstawą biografii Lukauskasa (podano różne interpretacje, por. Tereškinas 1992, 136; Bogušis 1996, 15–16; Mačiulytė 2005a, 245–247).

12 Odnaleziony przez Arvydasa Pacevičiausa wpis pozwolił uściślić informację na temat daty śmierci Lukauskasa. Zmarł on w 1815 r. w klasztorze bernardynów w Benicach, gdzie pełnił obowiązki wikariusza (zob. Pacevičius 2005, 241).

i parafii bernardynów w Traszkunach (lit. Troškūnai) Kiprijonas [L]ukauskas (wyświęcony na księdza w 1782 roku, śluby złożył w 1791 roku) prowadzi nabożeństwa w języku litewskim (por.: *mowi [...] Pacierz [...] po litewsku*), zebranych ludziom czyta odpowiednie kazania (*y Naukę miewa stosowną do zgromadzonych ludzi*). Można przypuścić, że przybyły do klasztoru wizytator wiedział, na jakich źródłach (było ich kilka)¹³ opiera się edukacyjne nauczanie w zbiorze rękopiśmiennym Lukauskasa. Ale z biegiem czasu prawdziwe autorstwo poszczególnych tekstów z rękopisu LP stało się trudne do zweryfikowania. Fabiani, który łatwo trafiał do litewskiego audytorium katolickiego w końcu XVIII wieku i w pierwszej ćwierci XIX wieku, później został zapomniany. Twórczość Fabianiego i jej historyczna ocena do litewskiej pamięci kulturowej powróciła dopiero w drugiej połowie XX wieku, ale na początku była przesłonięta obcym nazwiskiem Lukauskasa i epitetami, które odnosiły się do niego.

1.3. Karolis Fabiani (1716–1791)

Fabiani – jezuita, kaznodzieja – wstąpił do zakonu jezuitów w 1732 roku, święcenia przyjął w 1750 roku. Od 1772 roku aż do kasaty zakonu był rektorem kolegium jezuitów w Poznaniu. Po kasacie zakonu jezuitów zamieszkał w Łęczycy, gdzie pełnił obowiązki wikarego. Jesienią 1779 roku został kanonikiem kaliskim i kaznodzieją szkół wydziałowych kaliskich. Przygotował kilka zbiorów kazań: *Kazania na niedziele i święta całego roku* (4 tomy, Kalisz 1781), *Misja apostołska* (3 tomy, Kalisz 1781) oraz *Kazania o męce Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa na trzy posty podzielone* (Kalisz 1788). W polskiej historiografii kulturowej Fabiani określany jest nie tylko jako słynny polski kaznodzieja swoich czasów¹⁴, ale też jako jeden z najlepszych¹⁵. Był nazywany kaznodzieją, któremu nie brakowało ani staranności, ani zapału apostołskiego, gdyż rozumiał stosownie potrzeby i zadania swoich czasów oraz strzegł wiary i cnoty, dlatego starał się zamknąć drogę wielkim nieszczęściom w Kościele i narodzie¹⁶.

Missya apostołska Fabianiego doczekała się kolejnych wydań jeszcze za życia autora (1783), a także później. O popularności drugiego tomu tej książki świadczą też odpisy. Jeden taki odpis w języku oryginału jest przechowywany w bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego¹⁷.

13 Teksty trzeciej części zbioru rękopiśmiennego Lukauskasa (LP, 352–378) zawierają anonimowy przekład książki Józefa Legowicza *Powinnosci Gospodarzow Wieyskich* (1779); szerzej o tym – zob. Pajėdienė 2022b.

14 Por. Estreicher 1898, 153–154; S. Orgelbranda *Encyklopedja Powszechna*, t. 5, 1899, 268; Kaczmarek 1948.

15 Por. Pelczar 1917, 291.

16 Por. Pelczar 1917, 278.

17 Na temat odpisu rękopisu F 1-C173a – zob. Fabjani 1792.

2. Porównanie wariantów dwóch przekładów (litewskiego i żmudzkiego) kazań Karola Fabianiego z oryginałem polskim

Spisane w rękopisach przez Lukauskasa i Pabrężę przekłady kazań Fabianiego pt. *Nauka XXVIII. z Przykazania Boskiego Osmego* [...] i *Nauka XXIX. o Obmowach i innych ięzycznych grzechach* [...] wskazują na rozpowszechnienie nauki tego autora w środowisku litewskim i żmudzkiem. Na wpływ wzoru książki Fabianiego wskazują nawet strony tytułowe omawianych zbiorów rękopiśmiennych Lukauskasa i Pabręży. Ich zestawienie uwidacznia, jak korelują ze sobą określenia dotyczące: wykonawców (por. konstrukcję przyimkową wskazującą na autorów tekstów: *PRZEZ X. KAROLA FABIANIEGO – Per Kuniga Cypriona Łukawski – par Kónyga Ambrożejój Pabreża*); pełnionych przez nich obowiązków kapłańskich (por. *kanonika kaliskiego, Szkół Wydziałowych Łęczyckich Kaznodzię – Plebona Traszkonu – Tercyjorió Zokana Szwęta Tiewa Prączyszkaus*); charakteru działania twórczego (*mowiona / mowione – Sakity; napisane – Surasitas*); miejsca wykonania (*po różnych mieyscach – Ał roźniu wyitu*) i czasu (*po roźnych Missyach – iwayriusy łaykusy*). W rękopisie Lukauskasa jest też taka sama nazwa zbioru i nazwy kazań (zob. tabela 1 – porównanie podanych tytułów: FM2, LP, PWM, stron tytułowych oraz nazw kazań nr 28 i 29).

Tabela 1. Tytuły omawianych utworów: książki Fabianiego oraz rękopisów Lukauskasa i Pabręży, a także zawartych w nich kazań o ósmym przykazaniu Bożym

<p><i>MISSYI APOSTOLSKIEY CZĘŚĆ II. W KTOREY SIĘ PRZEKŁADAŁA NAUKI Z PRZYKAZAN BOSKICH O POWINNOŚCIACH ŻYCIA CHRZESCIANSKIEGO. PRZEZ X. KAROLA FABIANIEGO KANONIKA KALISKIEGO, SZKÓŁ WYDZIAŁOWYCH ŁĘCZYCKICH KAZNODZIĘ NAPIŚANE, PO RÓŻNYCH MISSYACH MOWIONE, I DO DRUKU PODANE. [...] w KALISZU, 1783. w Drukarni J. O. Xcia Jmci PRYMASA, Arcy-Biskupa Gnieźnieńskiego</i></p>	<p><i>Pamokslas Isz Prisakimu Diewa Ape Pawinascias Giwenima Krikscioniszka. Per Kuniga Cypriona Łukawski Plebona Traszkonu Surasitas. Metusy Chrystusa 1797 (LP I–II, 1–310)</i></p>	<p><i>PAMOKSLAY Wayringosy Materyjosa Ał roźniu wyitu, iwayriusy łaykusy Sakity par Kónyga Ambrożejój Pabreża Tercyjorió Zokana Szwęta Tiewa Prączyszkaus</i></p>
<p><i>Nauka XXVIII. z Przykazania Boskiego Osmego. Nie bądźz mowil fałszywego świadectwa przeciwko bliźniemu jwemu [...] (FMA2, 457–469)</i></p>	<p><i>Pamokslas 28. Isz Prisakima Diewa Aszma. Ne kalbiek ne teysiey priesz Artima tawa [...] (LP, 281–288)</i></p>	<p><i>Pamokslas apey Griekus Lyiżowy (PWM, 263–211)</i></p>
<p><i>Nauka XXIX. o Obmowach i innych ięzycznych grzechach do tego Przykazania Boskiego, Osmego należących. [...] (FMA2, 470–489)</i></p>	<p><i>Pamokslas 29. Ape apkalbieimus yr kitus liezuwinius griekus, iki to Aszma Prisakima Diewa prigulincius [...] (LP, 289–301)</i></p>	<p><i>Pamoksla apey Griekus Lyiżowy Trukis tolymesnis (PWM, 211–228)</i></p>

2.1. Cechy charakterystyczne przekładu spisanego przez Lukauskasa¹⁸

Chociaż Lukauskas nigdzie nie podaje nazwiska prawdziwego autora, to spisane kazania nr 28 i 29 LP wskazują na dosłowne tłumaczenie polskiego tekstu autorstwa Fabianiego. Konsekwentne naśladowanie oryginału widoczne jest też w strukturze dzieła. Lukauskas stosuje identyczny jak w FMA2 podział na akapity i numerację poszczególnych przedmiotów¹⁹, np.:

- (1) **Pytanie II.** *Co to iest fałszywe świadectwo? Odp: Ten świadczy fałszywie, który [...]* (FMA2, 457–458)
- (1a) **K. 2.** *Kas tay ira neteysus ludijmas? // A. Tas neteysiey ludije, kursay [...]* (LP, 292)
- (1b) **Kł.** *Kas tay ira neteysós swiecziyims? – Ats. Tas swieczyi kwałczyway, kórsay [...]* (PWM, 203–204)
- (2) **Pytanie VI.** *Rozfiewanie niezgod, iaki iest grzech? Odpow: Grzech ięzyka, iest iefzcze gorszy, rozfiewanie niezgog, między bliźniemi. Ten grzech iest nie tylko przeciwko miłości, ale przeciwko sprawiedliwości, [...]* (FMA2, 482)
- (2a) **K. 6.** *Sieimas girdinimas yr apsakimas nezgadu, koks ira griekas? // A. Griekas liežuwia, ira dar piktesnias, apsakimas nezgadu tarp artimu. Tas griekas ira ne tiktay priesz meyly, bet priesz teysiby,* (LP, 297)
- (2b) **Dalys Szeszta** // *Apey siejyma Nezgadu. // Kł. Siety nezgadas, waydus tarp žmoniu, koks ira grieks? – Ats. Grieks lyżowy pyktesnis dar ira siejymys nezgadu tarp kytu. Tas grieks pasypyłda netyktay prisz meyly artyma, ale yr prisz teysiby.* (PWM, 222)

Język przekładu jest piękny²⁰. Lukauskas stara się unikać zapożyczeń leksykalnych. Jest to szczególnie widoczne wtedy, kiedy LP podaje odpowiednik litewski, a PWM – polonizm powtarzający leksykę oryginału (por.: *szkodliwego* [FMA2, 461] – *izeydzia* [LP, 284] – *yszkadliwó* [PWM, 206]; *ią szpecą* [FM2, 464], *aną biaurina* [LP, 285–286], *anóu szpetnyi* [PWM, 208]) lub też niezależny od niego sławizm²¹. Lukauskas jest jednak skłonny do powtarzania modeli szyku wyrazów, które występują w oryginale

18 Porównanie tekstów w różnych językach podkreśla specyfikę wyborów autorów przepisanych wariantów, dlatego gdy jest mowa o tekstach poszczególnych autorów, podawane są odpowiedniki we wszystkich trzech źródłach.

19 Poprawił jednak błąd korektorski, który był w tekście kazania nr 28 (FMA2). Dwukrotnie występuje tam to samo pytanie III, por.: Pytanie III. *Jak BOG furowo, tego fałszywego świadectwa zakauzie?* (FMA2, 458) → K. 3. *Kayp Die-was smarkiey to neteysia kalbeima uszaka?* (LP, 282) i Pytanie III. *Kłamftwo czy należy do fałszywego świadectwa?* (FMA2, 460) → K. 4. *Melawimas ar prigule ing neteysi swiecziyima?* (LP, 283).

20 Na piękno języka Lukauskasa zwracali uwagę literaci i językoznawcy (por. Lebedys 1976; Karaciejus 1996; Zinkevičius 2001).

21 Por. też wariant przykładu nr 12: *przeciwko zdaniu* (FMA2, 460) – *priesz numanima* (LP, 283) – *priszinga mysley* (PWM, 206).

polskim (por. w przykładzie nr 4 związek wyrazowy: *obrzydliwą w oczach Bożkich czynią* [FMA2] – *dargiu akisy Diewa dara* [LP] – *baysy dara akysó Dyiwa* [PWM] lub frazy w przykładzie nr 5: *gdzieby na kłamcow praw furowych, i kar, nie stanowiono – kur unt mełagiu prowu smarkiu yr karoniu nestanawitu – kórioiy nebut bówósiu aszriu prowu yr karoniu pastanawitu ónt mełagiu*), por.:

- (3) Trzeci rodzaj kłamstwa **szkodliwego**, kiedy kto przez swoje kłamstwo, czy na fortunie, czy na sławie, czy na zdrowiu **bliźniemu** *szkodzi*. (MA2, 461)
- (3a) *Trecias gimimas meławima iżeydzia, kada kas per sawa meławima, ar tay unt fortunos, ar unt szłowes, ar unt sweykatas artimuy izieydzia.* (LP)
- (3b) *Trets gatunks mełagistys wadynas yszkadliwó: kad kas par sawa meławyma óżyszkadyi kytam ar tay ónt tórta, ar ónt szłowys, arba ónt kuna, ónt sweykatas.* (PWM, 206)
- (4) *Te [...] nie zabiiaią wprawdzie duszę, ale ją szpecą, i obrzydliwą w oczach Bożkich czynią.* (FM2, 464)
- (4a) *Tie [...] ne užmusza dusias teysiey, bet aną biaurina yr dargiu akisy Diewa dara* (LP, 285–286)
- (4b) *O tos [...] neóžmusz, tay tyisa, Duszys, bet anóu szpetnyi yr baysy dara akysó Dyiwa:* (PWM, 208).

Niekiedy takie dosłowne naśladowanie oryginału było przyczyną nie tylko gorszej składni w LP, ale też błędów w przekładzie. Na przykład związek wyrazowy *Nie było żadnego tak grubego Narodu* Lukauskas tłumaczy dosłownie: *Ne buwa niewienos teyp storos Gimines* (LP, 285), natomiast Pabrėža znajduje bardziej dokładny odpowiednik: *Nebówa niewyinos tokios žemys* (PWM, 207). Podobna nieściśłość jest widoczna w przekładzie FMA2 frazy: *i do spoczynku zabierał*, której w LP odpowiada: *yr ing atilsi prisirinka*, natomiast w PWM: *yr gólty taysies eyty*²² (zob. wariant przykładu nr 6), por.:

- (5) *Nie było żadnego tak grubego Narodu, gdzieby na kłamcow praw furowych, i kar, nie stanowiono.* (FMA2, 463)
- (5a) *Ne buwa niewienos teyp storos Gimines, kur unt mełagiu prowu smarkiu yr karoniu nestanawitu.* (LP, 285)
- (5b) *Nebówa niewyinos tokios žemys, kórioiy nebut bówósiu aszriu prowu yr karoniu pastanawitu ónt mełagiu* (PWM, 207)
- (6) *Jeden pustelnik w dyskursie i posiedzeniu obmowił umarłego. Gdy się powrócił do mieszkania swego, i do spoczynku zabierał, pokazał mu się Anioł [...]* (FMA2, 475)
- (6a) *Wienas Pustelnikas kałboy yr pasiedieimy apkałbieie numirusi. Kada su-griza ing sawa giwenima yr ing atilsi prisirinka pasirode Aniołas [...]* (LP, 392)

22 Żmudzkie określenie *taisytis eiti gulti* znaczy tyle co 'szykować się do spania'.

- (6b) *Wyns Pustelniks peunamy sósyejymy pakalbieiy Nabaszyka wyina. Kad pagriža i giwenyma sawa, yr gólty taysies eyty, pasyrody jem Aniołs* (PWM, 217).

W zapisie FMA2 kazań nr 28 i 29 w rękopisie Lukauskasa widoczne jest dwojakiemu typowi odchodzenie od oryginału. Po pierwsze, chodzi o tłumaczenie łacińskich cytatów nawet wtedy, gdy Fabiani nie podaje polskiego przekładu cytatu (ponieważ przed nim wyjaśnia, co on oznacza). W LP obok łacińskiego zdania jest odpowiednik litewski. Na przykład Lukauskas uściśla przekład cytatu biblijnego: *Os quod mentitur occidit animam* (FMA2, 464), który brzmi: *Burna kuri meľuoia, užmusza duszy* [Usta, które kłamia, zabijają duszę] (LP, 285–286). Natomiast Pabrėža w tym przypadku podaje wariant taki sam jak u Fabianiego – bez przekładu, ale ze wskazówką, że cytat pochodzi z wersu 11 z Mdr 1 (Księgi Mądrości)²³, por.:

- (7) *Kłamftwa ktore są grzechem śmertelnym, zabiiaią duszę według owego wyroku Ducha Najszyjzego. Os quod mentitur occidit animam. Te zaś ktore są powszednim, nie zabiiaią wprawdzie duszę, ale ią szpecą, i obrzydliwą w oczach Bofkich czynią, iako tenże Duch S. mowi: Abominatio est Domino labia mendatia. (Prov: 12. v. 22.) Obrzydliwością Panu ufta kłamliwe, i karę Bofką za sobą pociągaią. (FMA2, 464)*

- (7a) *Meľawimay, kurie yra grieku smertelnu, užmusza duszy pagał ano isakima Dwasiias Szwečiausias. Os quod mentitur occidit animam. Burna kuri meľuoia, užmusza duszy. Tie tada, kurie ira pawszednu ne užmusza dusias teysies, bet aną biaurina yr dargiu akisy Diewa dara, kaipo ta pati Dwasia S. kalba: Abominatio est Domino: labia mendacia Prov: 12v22. Suludimu ira Wieszpaciuy, burna meľuointi, yr karony Diewa su sawi patrauka. (LP, 285–286)*

- (7b) *Maľagistys, kórios ira griekó smertelnó; tos ózmusz duszy, pagał ano Dekreta Dwasyys Szwečiausys: Os, quod mentitur, occidit animam. (: Sap. I. 11. – :) – O tos maľagistys, kórios ira griekó pauszednó, neózmusz, tay tyisa, Duszys, bet anóu szpetnyi yr baysy dara akysó Dyiwa: kaypo ta pati Dwase Szwečiausy saka. Abominatio est Domino labia mendatia. (: Prov. 12. 22.) Baysómo ira Wieszpatyi lupas maľagingas. (PWM, 208).*

Drugi typ nieścisłości, który występuje w LP w porównaniu z polskim oryginałem, to stosowanie paralelizmów leksykalnych. Jako że zdecydował się na wybór paralelizmów leksykalnych, Lukauskas jest kontynuatorem tradycji typowej dla XVI-wiecznych przekładów tekstów religijnych na język litewski²⁴. Na przykład zamiast jednego

23 Por. Mdr1,11 przekład współczesny: *Meluojanti burna sunaikina sielą* [Usta kłamliwe zabijają duszę].

24 Szczególnie dużo paralelizmów leksykalnych występuje w utworach Mikalojusza Daukšy – w katechizmie litewskim z 1595 r. (przekład katechizmu Jakuba Ledesmy) oraz postylli z 1599 r. (jest to przekład pracy Jakuba Wujka

wyrazu lub związku wyrazowego w FMA2, w LP podaje on dwa synonimy, zamiast dwóch – trzy (inaczej Pabrėža – w poniżej cytowanym przykładzie zachowuje się odwrotnie, ogranicza się do jednego wyrazu: *rožnoscią* [FMA2, 476] – *skirumu yr neligibiu* [LP, 292] – *ipatingómó* [PWM, 218]; *udać, wykřęcić* [FMA2, 469] – *nuduoty, sukty monity* [LP, 288] – *yszysókyniety* [PWM, 211]), por.:

- (8) *Drugi, to iest Bernard Święty powiada, pisząc do Eugeniusza Papieża, przedtym Ucznia swego: Detractor et detractorem audiens diabolum habet. Obwomca, i obmowy słucahiący maią diabła, z tą tylko **rožnoscią**, że ten, który obmawia, ma go na ięzyku, a ten który obmawiaiącego słucha, ma go w uszach, to iest: tak ten duszy swoiey szckodzi iako i ten.* (FMA2, 475–476)
- (8a) *Untras, tay ira Bernardas Szwėtas saka, rasidamas pas Eugeniusza Popieziu pirmu mokitinia sawa: Detractor et detractorem audiens diabolum habet. Apkałbietoias ir apkałbieima kłausus, turia welni, su tuo tiktay **skirumu yr neligibiu**, jog tas, kursay apkałba turia ij unt liezuwia, o tas kursay apkałbuncia kłausa, turia ij ausiesy, tay ira: teyp tas dusiey sawa ižeydzia, kaypo yr tas.* (LP, 292)
- (8b) *Óntrasis, tay ira Szwėts Bernards raszidams pri Eugeniusza Popiežiaus teyp saka: Detractor, et audiens Detractorem, diabolum habet. Pakałbóusis, yr kórs kłausós pakałbąty, welni tór abódó: só tó tyktay **ipatingómó**, iogey tas, kórs pakałb, tór welni ónt lyižówió: o tas, kórs kłausos pakałbąty, tór welni ausysó: tay ira: iog abódó duszey sawa yszkadysi.* (PWM, 218)
- (9) *Nauczyć się tu powinni, ktorzy za nic sobie maią kłamać, tak i owak, **udać, wykřęcić**, dzieci przed Rodzicami, czelaka przed Gospodarstwem. &c. Nauczyćście się powinni.* (FMA2, 469)
- (9a) *Iszsimokyti cionay turia, kurie uz nieka turia mełuoty, teyp yr sieyp **nuduoty, sukty monity**, waikay po akimis Gimditoiu, Sieymina po akimis Gaspadoriu. etc. Iszsimokyti turia.* (LP, 288)
- (9b) *Temokos ysz tos Istoriyys, kóryi óž nieka tór sau małóuty, yr szeyp, yr teyp **yszysókyniety**, waykay prisz gimditojus, sheymina prisz Gaspadorius, Padonyiy prisz Ponus, etc. Temokos sakau wysy:* (PWM, 211).

2.2. Cechy charakterystyczne przekładu spisanego przez Pabrėžę

Chociaż Pabrėža zamieszcza informację świadczącą o tym, że tekst został dosłownie przepisany (*Wypisano prawie co do słowa z Missyi Apostolskiej Części 2 [...] Xiędzia Fabianiego*), to jednak w wariantcie PWM w porównaniu z oryginałem FMA2 niektóre fragmenty są opuszczone, a inne dodane. Przede wszystkim daje się zauwa-

---

Postilla Catholica Mniefza). Taka technika tłumaczenia była charakterystyczna także dla średniowiecznych polskich przekładów biblijnych (por. Kwilecka 2003) i apokryficznych (por. Stelmach 2019).

żyć, że zapisany po żmudzku tekst Fabianiego Pabręża utrzymuje w formie klasycznego kazania. Obie części omawianego kazania o grzechach języka, przeznaczonego do głoszenia w ciągu dwóch dni (odpowiadają kazaniom nr 28 i 29 w książce FMA2), mają dodatkowe wstępy. Podobnie jak w przypadku innych kazań PWM również we wstępach do tego dwuczęściowego (dwudniowego) kazania są takie elementy, jak: perykopa, jej wyjaśnienie, skierowana do Boga prośba o wsparcie dla słuchających w zrozumieniu i zapamiętaniu zagadnień, o których jest mowa (zob. PWM, 203, 211–213).

Porównanie wariantu PWM z oryginałem wskazuje na to, że Pabręża bardzo dokładnie sprawdzał cytaty z Pisma Świętego, uściślał albo dodatkowo podawał numery cytowanych wersów. Żmudzki kaznodzieja najczęściej tłumaczy cytaty, których przekładu nie podawał Fabiani. Jeden z takich przykładów to rymowany przekład zwrotki zapisanej po łacinie, wyjaśnionej przez Fabianiego w formie prozy, co potwierdza zamiłowanie Pabręży do pisania wierszy²⁵. Cytat ze św. Jana Kantego: *Diffamare cave: nam revocare grave* (FMA2, 489) Pabręża tłumaczy, rymując: *Pakalbiety laukes, nes szłowy gróużinty szaukes* [Strzeż się obrazić kogo, bo przepraszać jest niebłogo – współczesny przekład polski] (PWM, 228), a do jego wyjaśnienia dodaje ostrzeżenie, że otrzymać odpuszczenie grzechów można tylko wtedy, jeżeli się zwróci dobre imię tej osobie, którą się oczerniło, por.: *O nepagróużynós szłowys nier niejoky spasaba gauty atleydyma grieku* [A nie zwróciwszy dobrego imienia, nie ma żadnego sposobu, aby otrzymać odpuszczenie grzechu] (PWM, 228). Porównajmy podanie tego cytatu we wszystkich trzech źródłach:

- (10) *Pomniey i na przestroge S. Akademii Krakowskiej Doktora, Jana Kantego, który zabiegaiąc wszystkim obmowom, na ścianach mieszkania swego ten wierszyk pisał: Diffamare cave: nam revocare grave. Strzesz się obmowy, bo arcy trudną i ciężkie odwołanie.* (FMA2, 489)
- (10a) *Atmink yr unt persergieima S. Akademios Krokuwos Jona Kancjusza, kursay uzbieddamas wisiems apkalbieimams, unt sienu giwenima sawa, tus wirsielius rasie: Diffamare cave, nam revocare grave. Sergiekis apkalbiety nes łabay wargus yr sunkus atszaukimas.* (LP, 301)
- (10b) *Myniekyt yr Szwęta Jona Kancjusza parsergieiyima: Kórs paryszkadidams wysokyms pakalbieiyams ónt synomis stącyjys sawa tóu Eylely paraszy: Diffamare cave: nam revocare grave. Pakalbiety laukes, nes szłowy gróużinty szaukes. Tay ira: sergiekes kożnós pakalbiety kyta, nes łabay sunku yr trudno pagróużinty szłowy nóuplieszta. O nepagróużynós szłowys nier niejoky spasaba gauty atleydyma grieku* (PWM, 228).

25 Spuścizna twórcza Pabręży obejmuje też kilka wierszy (na temat dwóch z nich – zob. Żukas 1993).

Zestawienie przekładu żmudzkiego z oryginałem polskim wskazuje nie tylko na kreatywność Pabrėży, ale też na jego poczucie odpowiedzialności przed słuchaczem. Kaznodzieja stara się przedstawić wszystko możliwie dostępne. Opuszczenie niektórych miejsc jest związane z potrzebą dostosowania tekstu do słuchania²⁶. Aby utrzymać uwagę słuchaczy w najważniejszym temacie dotyczącym kłamstwa i oczerniania, wytłumaczyć, jaką szkodę one przynoszą, opuszcza niepotrzebne szczegóły. Na przykład w omawianym wcześniej fragmencie FMA2 z przekładem z łaciny nazywa on Jana Kantego świętym, ale nie podaje informacji o jego związkach z Akademią Krakowską (zob. przykład 10b). W innym miejscu (zob. przykład 8b) opuszcza komentarz o kontaktach akademickich św. Bernarda z papieżem Eugeniuszem²⁷, frazę: *przedtym Ucznia swego* zamienia na: *teyp saka* ‘tak mówi’, por.: *Drugi, to iest Bernard Święty powiada, pisząc do Eugeniusza Papieża, przedtym Ucznia swego*²⁸: *Detractor et detractorem audiens diabolum habet* (FMA2, 476) oraz: *Óntrasis, tay ira Szwęts Bernards raszidams pri Eugeniusza Popieżiaus teyp saka: Detractor, et audiens Detractorem, diabolum habet* (PWM, 218).

Pabrėża rozumiał, że dla słuchających go Żmudzinów taka informacja nie jest istotna. Dla niego ważne było utrzymanie uwagi słuchaczy i zainteresowanie kwestią konieczności mówienia prawdy. Jedną z form utrzymania zainteresowania jest żartowanie²⁹. Do podanej w FMA2 klasyfikacji kłamstw żmudzki kaznodzieja dodaje własne przykłady. Fabiani opierał się na podziale podanym przez „moralnych teologów” (*moralni Theologowie*) (godne uwagi jest to, że Lukauskas nazywa ich „uprzejmymi” – *wiezliwy Teologay*, natomiast Pabrėża w ogóle opuszcza ten komentarz). Według tej klasyfikacji kłamie się, aby: rzekomo uratować innego lub siebie; aby rozweselić innych oraz płatać figle; aby zaszkodzić majątkowi, honorowi, ciału i zdrowiu innej osoby. Do żartobliwego (*žertabliwą*) kłamania Pabrėża podaje swoje porównanie: *Teyp kad kas sakitumes nóuszawys dószimtó wyłku, o anam anie wyns dar nekryta po rąkas* [Tak jak gdyby ktoś mówił, że ustrzelił 200 wilków, a jemu jeszcze ani jeden nie trafił się pod rękę]. Por.:

- (11) *Wielorakie zaś kłamftwo iest? Odpowiadam: że kłamftwa trzy rodzaie naznaczią, moralni Theologowie. Mendacium officiosum, jocofum & perniciosum. Pierwszy rodzaj kłamstwa iakoby ucynnego, kiedy kto albo dla przysługi dru-*

26 Przygotowując notatki swoich kazań do druku, Fabiani zetknął się z odwrotnym procesem – tekst pomyślany do słuchania musiał przekształcić w tekst pisany, książkę (por. rozważania Fabianiego MA1 w przedmowie do książki FMA1 2v-3r).

27 Eugeniusz III (1145–1153) – pierwszy członek zakonu cystersów, który został papieżem. Opierał się na autorytecie Bernarda z Clairvaux (1090–1153), słynnego cystersa, poety, mistyka i kaznodziei.

28 Por. dosłowne tłumaczenie tej frazy u Lukauskasa: *pirmu mokitinia sawa*, ‘wcześniej/byłemu swemu uczniowi’ (LP, 292).

29 Pabrėża lubił twierdzenia i argumenty uzupełniać zręcznymi lub trafnymi przykładami lub ilustracjami, można je znaleźć również w innych kazaniach PWM.

*gich, albo dla swoiey ochrony, albo dla swego iakiego dobra, i pożytku bez żadney krzywdy, i szkody **bliźniego** kłamie, [...] Drugi rodzaj iest kłamstwa żartobliwego, kiedy kto w potoczney iakey rozmowie, dla uciechy, i rozwesele-
nia innyc, fałsz za prawdę udaie, bez urazy **bliźniego**. Trzeci rodzaj kłamstwa szkodliwego, kiedy kto przez swoje kłamstwo, czy na fortunie, czy na sławie, czy na zdrowiu **bliźniemu** szkodzi. (FMA2, 460–461)*

(11a) *Kieleriokias tada meławimas ira? Atsakau: jog meławima tris gimimus pazimina wiezliwy Teologay. Mendacium officiosum, jocosum, et perniciosum. – Pirmas gimimas meławima kaypo padaruncia, kada kas arba dieł inteykos kitu, arba dieł sawa apginima, arba dieł sawa kokia turta yr naudos, be jokios kriwdos yr iszkados artima meľuoia, kaypo tay, [...] Untras gimimas ira meławima juokinga, kada kas paprastoy kokioy kalboy, dieł dziauksma yr nuľynksminima kitu, netiesa už teysi-
by nuduoda, be pazieydima artima. Trecias gimimas meławima izey-
dzia, kada kas per sawa meławima, ar tay unt fortunos, ar unt szłowes,
ar unt sweykatas artimuy izieydzia. (LP, 283–284)*

(11b) *Kł. Kelerioke ira maľagiste? – Ats. Maľagiste ira trejoke. Mendacium officiosum, jocosum, et pernitiosum.* – Pyrms gatunks maľagistys ira ľosnay dieł gera kam padarima: kad kas, ar tay dieł pagelbieiyma kyta, arba dieł apginyma sawys, arba dieł nedatiryoma koky nóutruky, maľóu, tay tyisa, ale be jokios kridwas yr yszkadas padarima kytam. Óntrós gatunks maľagistys ira żertabliws. Kad kas dieł jóuka maľóu, yr dieł palinksmynyma kytu, ale be joky óźpikynyma kytu. Teyp kad kas saki-
tumes nóuszawys dószimtó wyľku, o anam anie wyns dar nekryta po
rąkas. Trets gatunks maľagistys wadynas yszkadliwó: kad kas par sawa
maľawyma óźyszkadysi kytam ar tay ónt tórtá, ar ónt szłowys, arba ónt
kuna, ónt sweykatas (PWM, 206).

Porównanie trzech wersji tekstu Fabianiego – polskiego, litewskiego i źmudzkiego – umoźliwia wyciągnięcie ciekawych wniosków, które zawierają aspekty kulturowe. Przede wszystkim na uwagę zasługują pewne reguły pisowni w LP, które wskazują na szacunek wobec człowieka. W rękopisie Lukauskasa wszystkie określenia ludzi są pisane dużą literą (niekiedy nawet bardziej konsekwentnie niż w FMA2), por.: *Żmogus* (LP, 283) i *człowiek* (FMA2, 461), *Pati* [...] *po akimis Wira* [...] *Sunus po akimis Tiewa, Duktie po akimis Motinos* (LP, 283–284) i *żona* [...] *przed Mężem* [...] *syn przed Oycem. Coreczka przed Matką* (FMA2, 460–461). W swoim tekście Pabrėža coraz częściej i konsekwentnie wybiera liczbę podwójną (formy dualis)³⁰, a ostrożniej wybiera określenia osobowe, takie jak osoba bliska (*artimas*) i inna osoba (*kitas*). W tekście

30 Szerzej o tym – zob. Pajėdienė 2024, 99–105.

Fabianiego wyraz *blīzni* odpowiada pojęciu chrześcijańskiemu, zgodnie z którym każdy człowiek w stosunku do innego człowieka jest *artimas* ‘bliski’ (na przykład *kiedy* [...] *bez żadney krzywdy, i szkody blīzniego kłāmie; bez urazy blīzniego; na zdrowiu blīzniemu szkodzi* [FMA2, 460–461]). Pabrėža stara się możliwie często rzeczownik *blīzni* zamienić na zaimek *kytas* ‘inny’. Po to, aby nie zawężyć pola współczucia swoich słuchaczy Źmudzinów, kaznodzieja pilnuje, by zrozumieli, że nie wolno szkodzić żadnemu innemu człowiekowi³¹, por.: *kad* [...] *małou* [...] *be jokios kridwas yr yszkadas padarima kytam be joky ózpiķynynma kytu; ózyszkadyi kytam* [...] *ónt sweykatas* (PWM, 206). Lukauskas tłumaczy dosłownie według modelu FMA2, por.: *kada* [...] *be jokios kriwdos yr iszkados artima meluoia; be pazieydima artima; unt sweykatas artimuy izieydzia* (LP, 284) (zob. też warianty w przykładach nr 3, 11 i 12).

W tekście Pabrėży występuje wiele słownictwa zapożyczonego. Porównanie przekładu z oryginałem wskazuje na to, że zapożyczenia niekoniecznie są skutkiem sugerowania się tekstem Fabianiego. Mogą to być po prostu sławizmy – wyrazy zwyczajne dla Pabrėży jako Źmudzina, np. *mislia/mislis, mislyti* ‘myśl/myślenie, myśleć’³². Porównajmy zestawienie w analizowanych źródłach związków wyrazowych *przeciwno zdaniu* – *priszinga mysley* oraz *sądzi* – *myslyi*, zwracając uwagę na wybór leksyki innego modelu oraz szyk wyrazów:

- (12) *Jest mowa, przeciwko zdaniu własnemu na oszukanie blizniego, kiedy człowiek inaczej mowi, a inaczej sądzi.* (FMA2, 460–461)
- (12a) *Ira kałba priesz numanima prigimta unt apgawima artima, kad Źmogus kiteyp kałba, o kiteyp numana.* (LP, 283–284)
- (12b) *Ira kałba priszinga mysley kałbāczioiy só noró apgauty kyta. – Kad kas kiteyp kałb, o kiteyp myslyi.* (PWM, 206).

Podsumowanie

Nowe wydania publikacji należących do dziedzictwa dawnego piśmiennictwa zwykle zawierają różne informacje o nich i związanych z nimi źródłach. Pierwsze wydanie jednego z rękopiśmiennych zbiorów kazań Pabrėży (Šepetytė red. 2020) pozwoliło się upewnić o prawdziwości sławy tego kaznodziei. Każde jego kazanie jest świadectwem, jak opanował sztukę mówienia, której walorami są: zapał, odpowiednia argumentacja, podawanie cytatów i odsyłaczy bibliograficznych do nich. Jedna uwaga bibliograficzna Pabrėży na temat wykorzystanego źródła – chodzi o dwa kazania Fabianiego – pozwoliła też ustalić prawdziwe pochodzenie tekstów spisanych

31 W ten sposób próbował uniknąć wpływu typowego dla Źmudzinów znaczenia przymiotnika *artimas* ‘bliski’ – *netoli esq̄s, artus* ‘będący niedaleko’, *turjs tiesioginių ryšiu* ‘mający bezpośredni związek’.

32 Por. Vanagienė 2014, 447.

w rękopisie Lukauskasa w 1797 roku. Zmiana statusu autorstwa Lukauskasa wpłynęła na zawężenie zakresu oryginalnych litewskich pism religijnych powstałych w drugiej połowie XVIII wieku, ale potwierdziła popularność książki Fabianiego *Missyi apostołskiej część II. [...] nauki z przykazań boskich o powinnościach życia chrześcijańskiego* i zapotrzebowania na nią.

Zachowane teksty wariantów rękopiśmiennych, litewskiego i żmudzkiego, dwóch kazań FMA2 o ósmym przykazaniu Bożym jeszcze wyraźniej świadczą o edukacyjnej roli klasztorów na Litwie w omawianym okresie oraz wskazują na ukształtowane – dzięki znajomości piśmiennictwa polskiego – i intensywnie rozpowszechniane w środowisku litewskim modele myśli demokratycznej i wartości katolickich ze szczególnym uwzględnieniem nauki o mówieniu prawdy.

Porównanie litewskiej i żmudzkiej wersji przekładów tekstów Fabianiego z oryginałem polskim pokazuje, że Lukauskas i Pabrėža byli kaznodziejami różnego typu. Biorąc pod uwagę ich kreatywność i stosowane wyrażenia leksykalne, które są widoczne przy porównaniu wariantów tekstu, Lukauskas jest postrzegany jako autor (tłumacz lub twórca udoskonalonego odpisu) konsekwentnie naśladujący tekst oryginalny, zwracający dużą uwagę na jakość tekstu litewskiego, chociaż równoległe zestawienie wersji przekładów wskazuje na obecność błędów w tłumaczeniu. Pabrėža wprawdzie zachwycał się tekstem Fabianiego (wskazuje na to nie tylko uwaga o niemal dosłownym odpisie), ale omawiane teksty umieszcza w schemacie klasycznego kazania – obie części mają wstępy, na które składają się: perykopa, jej wyjaśnienie, specjalna prośba skierowana do Boga. Przekład jest dość wierny, a jego niezgodność z oryginałem (chodzi o pominięcie pewnych fraz albo uzupełnienia) wskazuje na to, że tekst jest precyzyjnie przygotowany z myślą o słuchaczu i jego zapotrzebowaniu na konkretne informacje. Pabrėža unika podawania słuchaczowi informacji nieaktualnych (np. opuszcza epitety akademickie lub charakterystykę bohaterów wspartą przypisami, aby nie przesłonić głównego tematu – o potrzebie mówienia prawdy i szkodliwości kłamania), ale stara się go zainteresować, dodając do tłumaczonego tekstu dowcipną ilustrację lub wierszowany wers. Pabrėža, który świetnie przełożył tekst Fabianiego pod względem treści, nie starał się zbytnio, aby znaleźć odpowiedniki żmudzkie, w jego tekście jest sporo leksyki zapożyczonej, ale składnia zdania jest mniej zależna od oryginału.

Dość bliski polskiemu oryginałowi przekład Lukauskasa może wskazywać nie tylko na pierwotne przeznaczenie tych tekstów (miały być czytane z ambony), ale też na dążenie do dzielenia się również pisemnym wariantem tekstu. Ukrycie prawdziwego nazwiska autora tekstów pozwala uważać LP jednak tylko za udoskonalony własny rękopis. Na specyfikę przekładów LP i PWM mogły mieć wpływ nie tylko różnice temperamentu i talentu autorów obu przepisanych wariantów. Dość wolny i twórczy, ale trafnie przekazujący sens oryginalnego tekstu FMA2 przekład Pabrėży świadczy o dojrzałości kaznodziei. W 1824 roku miał on 53 lata. Lukauskas teksty FMA2 do

swego rękopisu przepisał w 1797 roku w wieku 40 lat. Obaj kaznodzieje mieli przed sobą jeszcze około 20 lat na głoszenie kazań i dzielenie się mądrością edukacyjną Fabianiego oraz innymi ówczesnymi europejskimi nowościami z dziedziny dyskursu teologicznego.

*Z języka litewskiego
tłumaczyła Irena Fedorowicz*

TEKSTY ŹRÓDŁOWE

- FABJANI KAROL, 1792, *Missyj apostolskiej część II. W której się przekładaią nauki zprzykazan boskich o Powinnościach życia CHRZEŚCIANSKIEGO [...] Powtórnie Mówione wydrukowane Roku Panskiego 1792. Wkaliszu [...]*, rękopis F1-C173a przechowywany w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego (lit. Vilniaus universiteto biblioteka).
- FMA1 – Fabiani Karol, 1783, *Missya apostolska do pokuty i powstania z grzechow prowadząca. Na trzy części podzielona. Przez X. Karola Fabianiego kanonika kaliskiego, Szkół Wydziałowych Łęczyckich Kaznodzieję napisana, po różnych mieyscach mowiona, i do druku podana. część pierwsza. Za dozwoleniem Zwierzchności. w Kaliszu, 1783. w Drukarni J. O. Xcia Jmci Prymasa, Arcy-Biskupa Gnieźnieńskiego*, online: <https://polona.pl/item/missya-apostolska-do-pokuty-i-powstania-z-grzechow-prowadzaca-na-trzy-czesci,MTM5MjMwNjU3/24>.
- FMA2 – Fabiani Karol, 1783, *Missya apostolska do pokuty i powstania z grzechów prowadząca, na trzy części podzielona / przez X. Karola Fabianiego [...] napisana, po różnych mieyscach mowiona. Missyi apostolskiej część II. W ktorey się przekładaią nauki z przykazan boskich o powinnościach życia chrześcianskiego. Przez X. Karola Fabianiego kanonika kaliskiego, Szkół Wydziałowych Łęczyckich Kaznodzieję napisane, po różnych Missyach mowione, i do druku podane. Za dozwoleniem Zwierzchności. w Kaliszu, 1783. w Drukarni J. O. Xcia Jmci Prymasa, Arcy-Biskupa Gnieźnieńskiego*, online: <https://polona.pl/item/missyi-apostolskiej-czesc-ii-w-ktorey-sie-przekladaia-nauki-z-przykazan-boskich-o,MTM5MjMwNjY5>.
- LP – [Lukauskas Kiprijonas 1797] F1–D654 – odpis przechowywanego w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego (lit. Vilniaus universiteto biblioteka) rękopisu *Pamokslas Isz Prisakimu Diewa Ape Pawinascias Giwenima krikscioniszka* [w:] J. Karaciejus (red.), *Kiprijonas Lukauskas Pamokslai*, Vilnius 1996.
- PWM – [Pabrėža Ambroziejus, z lat 1799–1831] *Pamokslay Wayringosy Materyjosy Ałt rožniu wyitu, iwayriusy laykusy Sakity par Kónyga Ambroziejó Pabreža Tercyjorió Zokana Szwėta Tiewa Prączyżskaus*, faksymilie i odpis [w:] R. Šepetytė (red.), *Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos*, Vilnius 2020.
- VANAGIENĖ BIRUTĖ, 2014, *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas. Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos*, t. 1: A–O, red. D. Mikulėnienė, J. Pabrėža, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

LITERATURA

- BIRŽIŠKA VACLOVAS, [1963] 1990, *Aleksandrynas*, t. 2: XVIII–XIX amžiai, antrasis (fotografuotas) leidimas, Vilnius: Lietuvos kultūros fondas.
- BOGUŠIS VYTAUTAS, 1996, Iš Pamokslų rengimo istorijos ir archyvų..., [w:] J. Karaciejus (red.), *Kiprijonas Lukauskas* Pamokslai, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 14–17.
- ESTREICHER KAROL, 1898, *Bibliografia Polska*, t. 16, Kraków: Wydawnictwo Akademii Umiejętności.
- GIDŽIŪNAS VIKTORAS, 1994, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, Vilnius–Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.
- KACZMAREK ROMAN, 1948, Fabiani Karol (1716–1786), [w:] W. Konopczyński (red.), *Polski słownik biograficzny*, t. 6, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 336–337.
- KARACIEJUS JUOZAS, 1996, Kelios pastabos dėl K. Lukausko „Pamokslų“ kalbos, [w:] J. Karaciejus (red.), *Kiprijonas Lukauskas* Pamokslai, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 18–20.
- KWILECKA IRENA, 2003, *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- LEBEDYS JURGIS, 1976, *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, sud. V. Zaborskaitė, Vilnius: Mokslas.
- LUKŠIENĖ MEILĖ, 1985, *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas.
- MAČIULYTĖ KRISTINA, 2005, *Kad Tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- MAČIULYTĖ KRISTINA, 2005a, Kiprijono Lukausko (1757–po 1798) biografijos mįslės, [w:] *Literatūros tyrimų erdvės: studijos profesoriaus Juozo Girdzijausko 70-mečiui*, sud. S. Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 243–248.
- ORGELBRAND SAMUEL, wyd., 1899, *S. Orgelbranda Encyklopedja powszechna z ilustracjami i mapami 5, od litery E do Fyt*, Warszawa: Drukarnia S. Orgelbranda Synów.
- PACEVIČIUS ARYDAS, 2005, *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais: dingęs knygos pasaulis*, Vilnius: Versus aureus.
- PACEVIČIUS ARYDAS, 2010, Jurgis Ambraziejus Pabrėža, [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 17, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 202–203, online: <https://www.vle.lt/straipsnis/jurgis-ambraziejus-pabreza/>.
- PAJĖDIENĖ JÜRATĖ, 2021, Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos, red. R. Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020 [recenzija], *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* 44, 369–374.
- PAJĖDIENĖ JÜRATĖ, 2022a, Apie Kiprijono Lukausko surašyto *Pamokslų Isz Prisakimu Diewa* [...] (1797) atitiktį Karolio Fabiani *Missyi Apostolskiey Część II* (1783) tekstams, *Acta Linguistica Lithuanica* 86, 68–88, <https://doi.org/10.35321/all86-02>.

- PAJĖDIENĖ JÜRATĖ, 2022b, Kiprijono Lukausko *Pamokslų ape Kiemioniszkas Naminiku Pawinastes* (1797) atitiktis Juozapo Legavičiaus *Powinnosci Gaspodarzow Wieyskich* (1779) tekstams, *Acta Linguistica Lithuanica* 87, 85–100, <https://doi.org/10.35321/all87-04>.
- PAJĖDIENĖ JÜRATĖ, 2022c, Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos (1771–1849) pamokslai apie 8-ąjį Dievo prisakymą, [w:] *Wartości w językowym obrazie świata Litwinów i Polaków*, t. 3: *Przeszłość i współczesność w języku i kulturze*, oprac. K. Rutkowska, S. Niebrzegowska-Bartmińska, Kraków–Vilnius: Księgarnia Akademicka, 67–82, <https://doi.org/10.12797/9788381388030.05>.
- PAJĖDIENĖ JÜRATĖ, 2024, Dėl dviskaitos rankraštiniuose Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos pamoksluose, *Acta Linguistica Lithuanica* 90, 99–111.
- PELCZAR JÓZEF SEBASTIAN, 1917, *Zarys dziejów kaznodziejstwa w Polsce*, Kraków.
- STELMACH WOJCIECH, 2019, Historyja barzo cudna o stworzeniu nieba i ziemie Krzysztofa Pussmana – strategie tłumaczenia, *Slavia Occidentalis* 76/1, 119–135, <https://doi.org/10.14746/so.2019.76.8>.
- SUBAČIUS GIEDRIUS, 1996, Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos žemaičių kalba, [w:] *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, sud. E. Motieka et. al., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 10–113.
- SVERDIOLAS ARŪNAS, 1996, Nečystatos fenomenologija, *Baltos lankos* 7, 158–175.
- SVERDIOLAS ARŪNAS, 2006, *Apie pamėklinę būtį*, Vilnius: Baltos lankos.
- ŠEPETYTĖ RITA, 2020, „Pamokslų vairingose materijose“ kalbos ypatybės, [w:] R. Šepetytė (red.), *Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 36–61.
- TEREŠKINAS ARTŪRAS, 1992, Stiliaus ir žanro problemos M. Alšausko ir K. Lukausko pamoksluose, *Senoji Lietuvos literatūra 1: Senosios literatūros žanrai*, 104–163.
- TEREŠKINAS ARTŪRAS, 1994, Jurgis Ambroziejus Pabrėža: „Prie mylėjimo švento...“, *Senoji Lietuvos literatūra 3: Devynioliktan amžiuon įžengus*, 31–41.
- TEREŠKINAS ARTŪRAS, 1996, „Mielas mums gyvenimas...“, [w:] J. Karaciejus (red.), *Kiprijonas Lukauskas Pamokslai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 5–13.
- TUNAITIS STEPONAS, 2004, *Apšvietos epochos socialinės ir politinės filosofijos metmenys*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- VAICEKAUSKAS MIKAS, 2008, Lukauskas Kiprijonas, Lukauskis, [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 13, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 676, online: <https://www.vle.lt/straipsnis/kiprijonas-lukauskas/>.
- ZINKEVIČIUS ZIGMAS, 2001, Kiprijono Lukausko „Pamokslų kalba“, *Baltistica* 36, Nr. 1, 61–75.
- ŽUKAS SAULIUS, 1993, „Apie Pypkininkus“: Du Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos eilėraščiai, [w:] G. Vaškelis (red.), *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius: Baltoji varnelė, 103–118.

Inclusion of Fabiani's Sermons (1783) in Manuscripts by Lukauskas (1797) and Pabrėža (1824)

Abstract

The popularity of Karol Fabiani's book *Missyi Apostolskiej Część II. [...] Nauki z Przykazan Boskich o Powinnosciach Zycia Chrzescianskiego [...]* (1783) in 18th-19th century Lithuania is evidenced by the manuscript of Kiprijonas Lukauskas *Pamokslas Isz Prisakimu Diewa Ape Pawinascias Giwenima Krikscioniszka [...]* (1797), which contains all the texts of this book written in Lithuanian (LP I-II; 1-310). Two sermons from Fabiani's book, namely *Nauka XXVIII. z Przykazania Boskiego Ofmego. Nie będiez mowil fałszywego świadectwa przeciwko bliźniemu swemu* (FMA2 457-469) and *Nauka XXIX. o Obmowach i innych iężycznych grzechach, do tego Przykazania Boskiego, Ofmego należących* (FMA2 470-489), were not only translated into Lithuanian by Lukauskas (see LP 281-301) but also into Samogitian by Jurgis Ambroziejus Pabrėža in 1824 (see PWM 203-228). The article discusses how different intentions and creative capacities of the text presenters are revealed through the comparison of the versions of an equivalent text by Fabiani in three languages – Polish, Lithuanian, and Samogitian.

KEYWORDS: *Karol Fabiani (1716–1791), Kiprijonas Lukauskas (Cyprian Łukowski, 1757–1815), Jurgis Ambroziejus Pabrėža (1771–1849), sermon, Polish and Lithuanian spiritual literature in 18th-19th centuries*
